

TUSSEN INDIVIDUALITEIT EN COLLECTIVITEIT: EEN SOCIALE VISIE VOOR DE VELDEN I, N EN O IN OOSTERWOLD

Ivan Nio

Inleiding

In 2012 waren de verwachtingen hoog gespannen rond samen maken en gemeenschapsvorming in Oosterwold. Initiatiefnemers zouden verantwoordelijkheid dragen voor inrichting en beheer van de woonomgeving en dat zou ook leiden tot meer sociale samenhang in buurtschapjes. In 2020 verrichtte ik onderzoek naar community-vorming in Oosterwold waarvoor ik 35 uitgebreide gesprekken heb gevoerd met initiatiefnemers.¹ Het viel me op dat er weerstand is tegen een verplichtende collectieve verantwoordelijkheid (zoals de kavelwegen) versus een voorkeur voor zelf gekozen nabuurschap. Een conclusie was dan ook dat er een spanning is tussen individuele motieven en collectieve verantwoordelijkheid. Een deel van de bewoners zoekt naar meer gemeenschap. Maar veelal geven individuele motieven de doorslag.

Een aantal beloftes zijn nog niet waargemaakt in Oosterwold. Het uitgiftebeleid was tot nu toe kavel voor kavel, waardoor sterk is gestuurd op individualiteit. Er is daardoor veel ruimtelijke versnippering ontstaan. Doorwaadbare zones zijn nauwelijks toegankelijk en niet aan elkaar gekoppeld, het ontbreekt aan openbare ruimte, er is gebrek aan voorzieningen en er is een afwateringsprobleem. Dit zijn allemaal collectieve vraagstukken die aan de voorkant beter georganiseerd zouden moeten worden.

In recente evaluaties en studies wordt benadrukt dat om versnippering tegen te gaan de volgende fasen van Oosterwold om meer collectieve sturing vragen (waaronder collectief ontwikkelen).² Dit past ook binnen de organische ontwikkelingsfilosofie van Oosterwold. Zo staat het volgende te lezen in een rapport van bureau Ravenkop: 'Oosterwold kan een proeftuin voor collectief ontwikkelen en wonen zijn. Zowel individuele initiatieven als groepen die gezamenlijk aan de slag willen, passen binnen het gedachtengoed van Oosterwold'. Deze oproep vraagt wel om een aanscherping wat deze collectiviteit precies inhoudt en hoe daaraan is vorm te geven vanuit de wensen van verschillende doelgroepen. Wat zijn mogelijkheden en beperkingen?

De vraag hoe collectiviteit is te versterken moet nog vooraf worden gegaan door een andere wezenlijke vraag. Namelijk wat is collectiviteit en wat is het doel? Wat wil men collectief ontwerpen, uitvoeren, organiseren en beheren in Oosterwold. Waar zet men op in? Wat is de collectieve waarde die men wil definiëren voor de velden I, N en O in Oosterwold.

Er is een onderscheid te maken in drie dimensies of gradaties van collectiviteit.

1. Collectieve aanpak en ontwikkeling
2. Collectief eigenaarschap en beheer
3. Collectiviteit als gemeenschap

Er is op de eerste twee dimensies van collectiviteit in te zetten om ruimtelijke samenhang beter te regelen zonder dat men persé hoeft te streven naar een hele sterke gemeenschap. De eerste twee dimensies van collectiviteit vormen wel een grondslag voor meer gemeenschapsvorming. Door een collectieve aanpak en ontwikkeling kan men ruimtelijke versnippering tegen gaan en dit is ook het begin van meer samenwerking. Ook collectief eigenaarschap en beheer vormen een basis voor meer gemeenschap, maar dit hoeft niet persé. Collectiviteit betekent niet alleen maar gezelligheid, maar kan ook gepaard gaan met conflicten. Het succes van een collectief zit vaak in de gelijkgezindheid van bewoners en trekkers die daarin een bepaalde rol nemen:

¹ Wonen tussen gelijkgezinden. Communityvorming in Oosterwold, NIO Stedelijk Onderzoek, nov. 2020.

² Een vernieuwde insteek. Doorvertaling van ervaringen naar ontwikkelstrategie, Ravenkop, juni 2022; Schetsboek doorontwikkeling Oosterwold deelgebied 2, H+N+S & Woonpioniers, juni 2022; Oosterwold – Het vervolg, Gebiedsorganisatie Oosterwold, juli 2023.

mensen die verbindend werken en anderen op sleeptouw nemen. Vooraf kan de vraag gesteld worden aan welke knoppen men wil draaien en wat voor gemeenschap men eigenlijk voor ogen heeft in het te ontwikkelen gebied. Is dat meer standaard zoals in reguliere nieuwbouwwijken. Of wordt het oorspronkelijke ideaal van Oosterwold voortgezet dat mensen zelf hun eigen buurt vormgeven en beheren en dat er buurtschapjes ontstaan met gemeenschapszin.

De uitwerking van de velden I, N en O kan twee kanten opgaan. Er zal een reality-check moeten plaatsvinden van de collectieve waarden die men centraal wil stellen. Zo wijst een recente enquête onder bewoners van Oosterwold wederom op de spanning tussen individualiteit en collectiviteit. Van de respondenten geeft 38 procent de voorkeur aan individuele ontwikkelingen. 42 procent wil meer ruimte voor wooncollectieven. Neutraal is 20 procent.³ Er zijn anderzijds veel kansen in Oosterwold die niet benut worden omdat mensen individueel bezig zijn en omdat de kaveluitgifte individualiteit heeft bevorderd. Collectiviteit zou meer kunnen worden uitgelokt. Het vraagt om een zoektocht naar meer gemeenschappelijkheid zonder daarin dwingend te zijn. Er zou ook een vorm van collectiviteit gerealiseerd kunnen worden voor mensen die zich geen eigenaarschap kunnen veroorloven.

Groepen Oosterwolders

In Oosterwold zijn drie groepen initiatiefnemers te onderscheiden. 1. Idealisten die leven volgens de regels van Oosterwold. 2. Opportunisten (of gelukszoekers) die weinig affiniteit hebben met de idealen van Oosterwold en die een goedkope kavel zochten. 3. Pragmatici die ontzorgd willen worden, maar zich wel herkennen in de idealen van Oosterwold en die dat op hun eigen manier in de praktijk willen brengen. Aangezien idealisten ook sterk individualistisch kunnen zijn en opportunisten wel degelijk geïnteresseerd kunnen zijn in collectieve aspecten omdat het ze kan ontzorgen en vanwege kostenbesparingen is een assenkruis denkbaar met op de ene as 'idealisten versus opportunisten' en op de andere as 'individueel versus collectief'.

Van de initiatiefnemers komt ongeveer de helft van buiten Almere. Een belangrijk deel van deze nieuwkomers in Almere zocht naar meer een duurzame levenswijze en naar meer verbinding met mede-bewoners.⁴ Bij de mensen die hiervoor al woonden in Almere is een verhuizing naar een grotere, veelal vrijstaande woning in Oosterwold vooral een volgende stap in hun wooncarrière. Almere staat bekend als een sterk geïndividualiseerde stad en doordat veel Almeerders in Oosterwold zijn neergestreken is dat ook hier te merken. Zelfbouwers in Almere zijn doorgaans individualisten⁵. Daar komt nog bij dat in de beginjaren van Oosterwold meer keuze was aan kavels in Almere. Het aanbod aan kavels is sterk afgenomen waardoor Almeerders die zelf hun huis willen bouwen uitwijken naar Oosterwold. Ze nemen de collectiviteit op de koop toe, maar willen dat eigenlijk niet.

Er is ook een verschil te bespeuren tussen de eerste pioniers die tussen 2015 en 2017 zijn neergestreken en de latere initiatiefnemers die vooral een eigen villa op goedkope grond willen. Uit datagegevens van BPD blijkt dat de groep 'moderne burgerij' in Oosterwold het grootst is⁶. Daarna volgen opwaarts mobiele. Dat zijn gemiddelde Nederlanders volgens de groepenindeling van Motivation. De grootste groep vestigers is op leeftijd (empty nesters). Ook uit mijn eigen onderzoek blijkt dat veel actieve bewoners aan het eind van hun loopbaan zitten en net met pensioen zijn en daardoor meer tijd hebben om zich in te zetten voor collectieve aangelegenheden. Zij zoeken een nieuwe betekenisvolle omgeving die past bij hun levenswijze

³ Enquête 'Doorontwikkeling Oosterwold', verricht door Wouter Spijkerman/Ravenkop, 2022.

⁴ Zie o.a. het rapport 'Wonen onder gelijkgezinden' (NIO Stedelijk Onderzoek, 2020) en de 5-delige VPRO documentaire 'droomdorp' over het project 't Eemgoed.

⁵ Gesprek met marketeer Nicolien Bröring. Voor deze notitie heb ik een aantal professionals en sleutelpersonen gesproken. Zie eindnoot.

⁶ Presentatie van Jan Kruidenier (BPD) tijdens de werksessie over collectiviteit, 24 mei 2024.

en waarden en delen dat graag met gelijkgezinden. Zo zegt een bewoner over 't Eemgoed: 'Dit is een heel mooi concept voor als je ouder bent. Ik had zoiets als ik oud ben wil ik dat de mensen mij kennen. Ik hoef niet hun hele familiegeschiedenis te weten, maar wel dat als ik 's morgens een kop koffie ga drinken dat we elkaar groeten en we vragen hoe onze vakantie is geweest'.

Aangezien met name onder de pioniers van Oosterwold veel idealisten zijn is de vraag te stellen of er nog wel voldoende belangstellenden zijn die interesse hebben in collectiviteit. Onder andere project 't Eemgoed laat zien dat dit het geval is. Er is nog steeds veel belangstelling voor meer gemeenschappelijk wonen. Dit is zeker het geval bij verschillende groepen mensen die van buiten Almere komen. Ten eerste speelt (vooral bij jonge gezinnen en senioren) nabijheid tot natuur en gelijkgezinden, sociale interactie en onderlinge hulp een belangrijke rol. Ten tweede vanwege betaalbaarheid. Er zijn kostenvoordelen in het bouwrijp maken en bij de bouwer. Als ambitie is realisatie van 5 tot 10 nieuwe wooncollectieven van 20 tot 50 huishoudens in het gebied zeker niet onrealistisch, zo stellen verschillende personen die ik voor deze notitie sprak. Het betekent niet dat het vol gezet moet worden met collectieven, maar een aantal moet haalbaar zijn. Daarnaast moet ook nog de keus worden overgelaten aan individualisten.

Schaalgrootte

Gemeenschapsvorming doet zich voor op verschillende schaalniveaus. De belangrijkste schalen zijn het kavelniveau en de schaal van het buurtschap. Op de kavels kunnen er allerlei kleinere sociale verbanden bestaan als er meerdere woningen op één kavel zijn gerealiseerd, vaak met sterkere sociale verbanden als inzet (meergeneratiewonen of groepjes vrienden of gelijkgezinden, variërend van 2 tot 9 huishoudens).

Een buurtschap telt 20 tot 50 woningen. Een schaal daarboven is een buurt of veld te onderscheiden als verzameling van buurtschappen of kavelwegverenigingen.

Oosterwold is een laboratorium voor buurtschappen. Twintig huishoudens wordt als een maat genomen die hanteerbaar is bij het gezamenlijk ontwikkelen en waar een begin van een gemeenschap ontstaat. Zo gaat Daan Fröger - als initiator van collectieve initiatieven waarbij belangstellingen zich kunnen aansluiten - uit van 20 huishoudens omdat daar nog mee in gesprek is te gaan. Ook een groep van 30 is genoemd als een maat omdat mensen elkaar nog redelijk goed kennen en er naast lichte ook wat zwaardere sociale verbanden kunnen ontstaan. 50 huishoudens wordt gezien als een maximale maat voor een buurtschap. Het voordeel van 50 huishoudens kan zijn dat de businesscase beter is rond te krijgen. Bij een grotere schaal is ook makkelijker een collectieve voorziening te realiseren, zoals een buurthuis.

De omvang van clusters van sociale huurwoningen zou eveneens beperkt moeten worden tot maximaal 50 woningen (in plaats van 200) zodat ook hier buurtschapjes kunnen ontstaan.

Goede voorbeelden van buurtschapjes hebben te maken met schaal, ontwerp, typologie, identiteit, gelijkgezinde leefstijlen en het gezamenlijk bezit en beheer van plekken/gebouwen. Maar ook met bewoners die als trekkers fungeren en anderen op sleeptouw nemen. Voorbeelden zijn Vuurstenenhof (buurthuis, veel onderlinge hulp zoals boodschappen voor elkaar doen of voor elkaar koken), Bolderburen (sterke identiteit), Tureluurdwardsstraat (veel hout- en strobouw, bakker op de hoek), Vliervelden (wonen bij de boer, onderlinge zorg).

De vraag of men per buurtschap moet streven naar gelijkgezinde huishoudens of een sociale mix is niet eenduidig te beantwoorden. Behalve dat het lastig is om te sturen op leefstijlen, kunnen bewoners het ook prettig vinden als er een beetje een sociale mix is. Enige sociale diversiteit geeft ruimte aan individuen en aan nieuwkomers om er hun plek te vinden. In Vliervelden zijn bijvoorbeeld drie groepen bewoners. Naast antroposofisch ingestelde initiatiefnemers die bedreven zijn in biologisch dynamische landbouw, zijn er 20 individuele huishoudens die in een appartementencomplex wonen. Daarnaast zijn er drie Oekraïense gezinnen opgevangen in

caravans. Deze combinatie van verschillende huishoudens en leefstijlen werkt hier goed omdat er een gemeenschappelijke meent is en omdat er een aantal verbinders actief is.

De schaal van 20 tot 50 sluit niet uit dat er grotere projecten kunnen worden gerealiseerd. Maar het samenleven verandert dan wel van karakter. Vanaf een schaal van 60 huishoudens wordt het meer een gewone buurt waar men niet meer iedereen kent.

Buitenplaats Oosterwold is met 64 woningen een groter buurtschap. Volgens sommigen is het iets te groot. Er is een verscheidenheid aan mensen op afgekomen en het gebied is in twee fasen ontwikkeld. Er is een governance code opgesteld, maar dat neemt niet weg dat er wrijvingen zijn over onder andere het gebruik van de doorwaadbare zone waar schapen grazen.

Relatief groot is ook het sociale project De Bostuin met 81 (niet zelfstandige) kamers.

Initiatiefnemer Van Uffelen vindt zelf dat het project eigenlijk te groot is. Op 60 procent van de 80 bewoners heeft hij weinig vat. Maar dat is op zich niet erg omdat het project een doorstroomfunctie heeft voor een groter gebied. Voordeel van deze schaal is dat er buurthuis is en er een beheerder aangesteld kan worden. Een deel van de bewoners is ook actief in de gemeenschappelijke tuinen en ruimten. Bewoners doen klusjes waarvoor ze een kleine vergoeding ontvangen. Maar een groot deel van de bewoners doet niet mee.

't Eemgoed bestaat uit 82 woningen. Twee geïnterviewde bewoners geven aan dat ze nooit in een project van 30 woningen zouden zijn gestapt. Zij zijn van mening dat je in een project met 30 huishoudens ook echt met deze mensen overweg moet kunnen. Met 82 huishoudens (130 volwassenen) hoef je niet met iedereen bevriend te zijn. Er is niet zoveel nabijheid dat het beklemmend of opdringerig wordt, maar ook niet zoveel afstand dat er onverschilligheid ontstaat. Er is meer afstand. Je kunt je een beetje onttrekken aan het collectief. Het is eerder een lichte gemeenschap met lichte contacten die niettemin kunnen uitgroeien tot vriendschappen en onderlinge hulp. Vanwege de grootte wordt er bij besluitvormingsprocessen in 't Eemgoed gewerkt met 'Deep democracy'. Dat is een manier van werken met grote groepen bij besluitvorming. Er wordt geïnvesteerd in het ophalen van de wijsheid van de minderheid en dat wordt meegenomen in een meerderheidsbesluit. Bij deze grotere collectieve projecten is het handig als er mensen bij betrokken zijn die ervaring hebben met groepsprocessen, gespreksleiding en besluitvormingsprocessen.

Wat opvalt bij de voorzieningen van deze projecten is dat ze uitsluitend voor de bewoners zelf zijn bedoeld. De buurtkamer in Vuursteenhof is niet te gebruiken door iedereen. Daar worden regels aan gesteld. Van het dorpshuis van 't Eemgoed – het grootste en best geoutilleerde buurthuis in Oosterwold – zijn de bewoners eveneens gezamenlijk eigenaar en ze hebben het met z'n allen ingericht. Het is een voorziening met een grote algemene ruimte, een professionele keuken, drie logeerkamers, yogastudio, fitnessruimte en werkplekken. Het is uitsluitend bedoeld voor bewoners van 't Eemgoed. Het heeft geen publieke betekenis voor bewoners uit de buurt. 'Wij vinden onszelf al een behoorlijk grote buurt met 82 huishoudens. Het is van ons. In de koop hebben we het met elkaar betaald'. Behalve dat de bewoners bevreesd zijn voor te veel drukte heeft het ook fiscaal gevolgen als het buurthuis een openbare voorziening is waar iedereen naar binnen kan lopen. Dan wordt 't Eemgoed een onderneming en komt er een btw verplichting. Maar hierdoor is 't Eemgoed ook een wat naar binnen gekeerd project in de wijk.

Gemeenschappelijk ontwerp en programma: Typologie en concepten.

Behalve de schaal (20-50 huishoudens) is het voor gemeenschapsvorming belangrijk dat er een materiële basis is die gezamenlijk wordt beheerd en onderhouden. Dat kan variëren van een meent (zoals bij de Vliervelden die eens in de maand gezamenlijk wordt onderhouden) of een buurthuisje zoals in Vuursteenhof, Bostuin en 't Eemgoed. Gemeenschappelijk eigendom en gemeenschappelijke activiteiten helpen. Ook een goed doordacht ontwerp van collectieve ruimte is belangrijk.

In een studie van BPD naar collectieve woonvormen zijn vier typen buurtschappen onderscheiden, met veel of weinig gemeenschappelijke activiteiten en veel of weinig gedeelde faciliteiten⁷. In Oosterwold zou plek zijn voor diverse woongemeenschappen: cohousing en centraal wonen, thematische woonprojecten, vrijplaatsen en ecodorpen. Een buurtschap heeft een duidelijke entree en collectieve voorzieningen. Routes stimuleren ontmoeting en interactie. Het advies is: ontwerp plekken waar mensen elkaar kunnen tegenkomen. De schaal en maat van een collectieve ruimte zijn belangrijk. De ruimtelijke structuur kan bijdragen aan het ordenen van collectiviteit.

Tineke Lupi (adviseur wonen gemeente Almere) wijst er nog op dat het helpt als er een basis identiteit is. Dat trekt bepaalde mensen en bindt ook na oplevering. Wooncollectieven in Amsterdam hebben een basisidentiteit en dat is vaak gerelateerd aan duurzaamheid. Soms is het gericht op leeftijdsgroepen. Het kan ook naar elkaar omzien zijn in knarrenhofjes. Het is belangrijk dat er een gemeenschappelijke waarde is die iedereen onderschrijft zodat er een sociaal bestek kan worden opgesteld (vergelijkbaar met De BinnenHaven in Almere haven). Enige selectie aan de poort is nodig. Dan helpt het als je een gemeenschappelijke waarde of basisidentiteit hebt, die ook uit de groep zelf komt.

Er kan ook een mate van collectiviteit ontstaan doordat een groep mensen bij dezelfde systeembouwer woningen bestelt en hun kavels groeperen rond een centrale kavel met een gemeenschappelijke helofytenfilter. Er zijn daarnaast allerlei elementen die de collectiviteit kunnen versterken zoals gezamenlijke parkeeroplossingen, waterberging, routes, deelmobiliteit/energie/gereedschap. Stadslandbouw behoort hier ook toe en daarover later meer. Eerst nog iets over dat je ook immaterieel aan de voorkant moet investeren in sociale verhoudingen en gemeenschapsvorming. Collectiviteit is namelijk ook een proces.

Drie vormen van collectief ontwikkelen

In de kennissessie over collectiviteit stelde Sander Berkhout: 'We hebben tot nu toe kralen geregen. In het begin hebben we in velden kamers uitgegeven. Daar zijn buurtschapjes ontstaan. Kralen rijgen is individueel kavels uitgeven en dat is niet de beste weg. Je moet weer in percelen uitgeven'⁸. Gelijktijdig starten is een oplossing die vaak wordt genoemd om met een verzameling individuen een meer gemeenschappelijk ontwerp te maken. Daarnaast zijn er nog twee andere manieren om meer collectief te ontwikkelen.

1. Gelijktijdige start en samenwerking van initiatiefnemers bij het ontwerp

Met 20 huishoudens tegelijk beginnen geeft een positie van gelijkwaardigheid. Dit is ook de uitgangsbasis voor Fröger die als pre-initiatief een groep heeft geformeerd van 20 huishoudens en daarmee in gesprek gaat en ze intensief begeleid. Er wordt op zoek gegaan naar wat men gemeenschappelijk wil. Dan kan blijken dat ze bijvoorbeeld geen buurthuis willen, maar wel een buurtschuur voor gereedschap. Met name voor individualisten is een gelijke start een oplossing zodat mensen elkaar leren kennen en met elkaar beslissingen kunnen nemen. Om gemeenschappen te maken moeten de neuzen dezelfde kant op staan. Dat heeft tijd nodig. Ook Catrinus Egas benadrukt dat je met een gelijke start mensen laat nadenken over het realiteitsgehalte van hun dromen. Je kan ze alternatieven voorleggen en gezamenlijk bespreken, en daar kunnen collectieven uit ontstaan. Je moet veel proceservaring hebben om zo te werken stelt Corrie Bosma die bij het pre-initiatief betrokken is. Er ontstaat altijd onderling gedoe tussen initiatiefnemers. Zo'n gesprek moet goed begeleid worden.

⁷ Presentatie van Erik van der Kooij (BPD) op de werksessie over collectiviteit, 24 mei 24.

⁸ Sander Berkhout tijdens de werksessie over collectiviteit, 24 mei 24.

2. Aan de voorkant woonconcepten en thema's bedenken en daar op sturen

De collectieve wooninitiatieven van Woonoplossing op Maat zijn interessante voorbeelden.⁹ Een bepaald concept kan een specifieke groep aantrekken. Dit kan zowel in koop als (sociale) huur. Een recent voorbeeld van Fröger is Residence Methusalem voor 55 plussers, een hedendaags Rosa Spierhuis met gemeenschappelijke ruimten zoals een fitnessruimte, huiskamer, wasmachines, leestafel, werkschuur en binnentuin. Dit kunnen initiatieven zijn voor 40 tot 50 huishoudens. Ook Stefan van Uffelen denkt over nieuwe woonconcepten, zoals het ontwikkelen van een Riad. Dit bestaat uit zelfstandige en onzelfstandige eenheden met een gezamenlijke woonkamer en binnentuin waar Marokkaanse ouderen met jongeren samenleven. Een riad telt 30 eenheden. In dit concept wordt geprobeerd om in de sociale huur via selectie van bewoners een groepsgevoel te creëren. Een ander plan van Van Uffelen zijn 40 casco sociale huurwoningen voor handige mensen die dit zelf afbouwen en daarmee eigen vermogen kunnen creëren.

3. Collectief ontwikkelen (cpo's, wooncoöperaties, woonzorgconcepten)

Dit betreft betaalbare wooninitiatieven die mensen zelf opzetten. Dit past goed bij de principes van Oosterwold. Wooncoöperaties zijn een woonvorm waarbij wonen en gemeenschap, welzijn en zorg niet gescheiden zijn¹⁰. Een wooncoöperatie blijft altijd gemeenschappelijk eigendom. Doel is eeuwigdurende betaalbaarheid. Als men meer gemeenschap wil is de wooncoöperatie een kansrijk model. Een voorbeeld is De BinnenHaven in Almere Haven. Nodig is dan een overheid die faciliteert met grond en technische en financiële kennis. Er zijn andere afspraken over grond nodig. Laumans: 'en doe het niet voor eentje, maar voor een paar wooncoöperaties'. Lupi wijst er nog op dat een wooncoöperatie de mogelijkheid biedt om samen met elkaar een pand te ontwikkelen. Dan kunnen landmarks in Oosterwold ontstaan, zoals hoeves.

Collectieve stadslandbouw als kans

Uit eerder onderzoek blijkt dat de aanleg en het onderhoud van de kavelwegen als een verplichting wordt gezien. Initiatiefnemers ervaren het als belastend. De kavelweg is geen voldoende sociale drager voor buurtschappen. Om betekenisvolle commons te creëren zou het sociaal dragende principe van Oosterwold gekanteld kunnen worden van grijs (de kavelweg) naar groen (de stadslandbouw). Collectieve vormen van stadslandbouw zouden een nieuwe drager kunnen zijn voor verbinding tussen bewoners.

Veel bewoners komen nu niet aan stadslandbouw toe. Niet iedereen heeft groene vingers. En behalve gebrek aan tijd, is ook de kleigrond lastig te bewerken om voedsel op te verbouwen. Het zal enige tijd duren voordat stadslandbouw in Oosterwold tot wasdom kan komen. Veel mensen zijn naar Oosterwold gekomen met een droom, maar ze hebben geen ervaring met stadslandbouw. Ze moeten er fors in investeren, niet alleen qua tijd door met de handen in de grond te zitten, maar men moet ook investeren in kennis.

Er ligt een opgave om stadslandbouw te clusteren en professioneler aan te pakken. Een collectief stadslandbouwgebied biedt veel kansen voor collectieve verantwoordelijkheid. Het kan een plek zijn waar bewoners elkaar kunnen ontmoeten. Ze kunnen materialen delen en samen professionaliseren. Ze kunnen oogsten vieren, afspraken maken over wat ze met de opbrengst doen. Dat is ook leuk om met elkaar te doen en kan een verrijkende ervaring zijn. Stadslandbouw leent zich ook voor werken met vrijwilligers en schooltuinen voor niet-Oosterwolders. Dan kan ook een betere connectie ontstaan met de rest van Almere.

⁹ Zie de publicaties van Woonoplossing op Maat: 'Uit Zeeklei Gestampt' (2022) en 'Collectieve wooninitiatieven' (2023).

¹⁰ Inleiding Claudia Laumans op de werksessie over collectiviteit, 24 mei 24. Zie ook haar notitie 'Kans en opties wooncoöperatie Oosterwold', 19-01-24.

De opgave is wel hoe bewoners blijvend betrokken kunnen zijn bij collectieve vormen van stadslandbouw. Hoe professionaliseren zonder dat de band met stadslandbouw verbroken wordt zoals bij het Vastbouwproject waar de stadslandbouw tegen de snelweg is aangelegd en verkocht aan een boer. De connectie van bewoners met stadslandbouw is hier verdwenen. En kan een collectief zelf de keuze worden gegeven hoe stadslandbouw beheerd gaat worden, aan een herenboer of ander pachtstelsel of dat ze het zelf willen doen? In dat laatste geval komt daar verantwoordelijkheid bij en zouden enkele meerdere bewoners dit moeten trekken.

Collectieve stadslandbouw is er in verschillende vormen en op verschillende schaalniveaus. Met 20 huishoudens kunnen bewoners iemand inhuren om een moestuin te onderhouden. Initiatiefnemers moeten wel gelijk starten om het collectief organiseren van stadslandbouw te laten slagen. Een andere mogelijkheid is een aparte kavel voor stadslandbouw. Bij de grotere schaal van een herenboer wordt de band met bewoners verder uiteen getrokken. Burgers kopen grond (eventueel kunnen dat verschillende buurtschapjes zijn) en die huren een herenboer in om de grond te bewerken in overleg met de eigenaren. Voorwaarde om de band tussen bewoners en stadslandbouw te behouden is dat de eigenaren betrokken blijven en meehelpen.

Volgens Jan-Albert Blaauw (voorzitter van de coöperatie Stadslandbouw Oosterwold) moeten individuele vormen van stadslandbouw op de eigen kavel niet onmogelijk gemaakt worden. Veel bewoners zoeken naar manieren om stadslandbouw te bedrijven en hebben daarbij hulp nodig. Dit kost tijd. Blaauw stelt dat 20 procent van de Oosterwolders actief bezig is met stadslandbouw en 20 procent helemaal niet. 60 procent zoekt naar manieren om zich te houden aan de stadslandbouw, maar heeft daar hulp bij nodig. Tot nu toe zijn 50 huishoudens lid van de coöperatie stadslandbouw Oosterwold. Op korte termijn komt er ondersteuning van een centrum voor stadslandbouw. Advies van Blaauw is: zet in op een combinatie van individuele en collectieve vormen van stadslandbouw. Een collectief model is de herenboer en dan in een constructie waarbij kopers lid worden van een herenboerderij via een eigenarenmodel.

Doorwaadbare zones en afwatering

Er kan veel geregeld worden op het niveau van buurtschappen met 20 tot 50 huishoudens. Lastiger wordt het met vraagstukken op een hoger schaalniveau, waaronder de schakeling van doorwaadbare zones en het watersysteem. Doorwaadbare zones aanleggen langs de randen van individuele kavels vindt iedereen een onzinnige regel. Opschalen is nodig. Dat kan aaneengesloten publieke ruimten opleveren. Ook het watersysteem moet op een hoger schaalniveau worden aangepakt. Er wordt wel voor gewaarschuwd om de waterstructuur niet te koppelen aan bewonerscollectieven. Zo stelt Els Beukers – associate lector bij de Windesheim Hogeschool – dat je met bewoners samen kan nadenken over een logische waterstructuur, maar de uitvoering daarvan zal altijd een professionele partij moeten doen. Ook is goedkeuring van het waterschap en de gemeente nodig. ‘De meerwaarde om dat als buurtbewoners te doen is er niet, behalve dat je heel veel verantwoordelijkheid bij buurtbewoners legt die allemaal leken zijn. De afwatering is strikt noodzakelijk zoals je ook de riolering en de wegen goed moet regelen, maar het is complex en het is niet echt leuk’. Daar komt bij dat het veel ruzies op kan leveren vanwege verschillende belangen. Laat de afwatering in handen van professionals bij waterschap en gemeente, is het advies. Je moet op een hoog niveau gaan zitten om het water als een heel netwerk goed te regelen. Op het niveau van een kavelwegvereniging heb je maar een klein stukje te pakken. Als je stadslandbouw collectief gaat doen gaat dat al heel veel vragen van mensen.

Ook voormalig gebiedsregisseur Fike van der Burght stelt dat je de structuur niet altijd aan bewoners kan overlaten. Wegen aanleggen en waterberging is een vak waar specialisten voor bestaan. Ook de kavelwegen moet je volgens haar niet door bewoners laten doen. Er komt veel bij kijken. In de hardware moet de overheid een regierol hebben. Ze benadrukt dat dit niet alleen voor de wegen en het riool geldt, maar ook voor de waterberging en watertoevoer. Voor een

reguliere boer zet het waterschap de watergangen open, maar voor de stadslandbouw in Oosterwold niet. 'Water wordt ook problematischer in de toekomst, het is teveel of te weinig in de polder. Dat kan je als bewoners niet zelf oplossen. Dat is een taak van de overheid, gemeente, waterschappen en provincie.'

Het veld en publieke waarden

Alles overziend lijkt het erop dat het niveau van het buurtschap met 20 tot 50 huishoudens als collectief goed te organiseren is. Minder makkelijk is het hogere schaalniveau van de buurt of het veld. Dit is ook inherent aan de principes van Oosterwold waarbij de nadruk ligt op private kavels en hooguit op het buurtschap. Daardoor ontbreekt het in Oosterwold aan publieke ruimten en publieke voorzieningen. In Oosterwold komen samenwerking en sociale verbindingen op dit hogere schaalniveau wel tot stand via culturele activiteiten (van Growing Music tot theatervoorstellingen in de stal op Vliervelden). De vraag is of en hoe deze energie en bereidheid tot samenwerking als voorbeeld kunnen dienen om publieke waarden in Oosterwold beter en structureel te borgen.

Een collectief kan als buurtschap succesvol zijn. Maar dat hoeft niet te betekenen dat ze ook bijdragen aan de realisatie van gemeenschappelijke zaken zoals doorwaadbare plekken, het watersysteem, wijkvoorzieningen en andere publieke waarden. Een belangrijke opgave ligt dan ook op de schaal van meerdere buurtschappen/kavelwegverenigingen. Het perfect regelen binnen de buurtschapjes is niet voldoende. De vraag is hoe buurtschappen op elkaar aansluiten. Dat is een ontwerpogave, maar vooral ook een organisatie/governance vraagstuk. Op het buurtniveau is afstemming en samenwerking tussen kavelwegverenigingen nodig t.a.v. doorwaadbare zones en een watersysteem. Er zijn drie opties voor de organisatie van deze zone: 1. kavelwegverenigingen werken met elkaar samen. 2. Gemeente en waterschap leggen sloot en pad aan en het blijft in het beheer van de gemeente. 3. De grond met de doorwaadbare zones en waterstructuur (sloot met pad) is van een common en dat wordt samen aangelegd en beheerd. Via een common zijn ook kansen om voorzieningen te coördineren op buurtniveau. De vraag is wat dit betekent. Zijn bewoners daar (betalend) lid van? Van wie is het en wie onderhoudt het?

Als collectief eigenaarschap en beheer wordt opgeschaald naar de buurt of het veld kan dit ingewikkeld worden omdat de kavelwegverenigingen met elkaar moeten gaan overleggen en kunnen er conflicten ontstaan over het eigenaarschap. Er zijn genoeg voorbeelden van conflicten tussen kavelwegverenigingen vanwege uiteenlopende belangen. Hoeveel zelfbestuur en commons tegelijkertijd kunnen bewoners ook aan? Binnen de kavelwegverenigingen blijkt het al lastig te zijn om bestuursfuncties in te vullen. Voor commissies is er wel interesse, maar bestuursfuncties met verantwoordelijkheid voor complexe zaken gaan bewoners uit de weg. Daarom waarschuwen meerdere geïnterviewden ervoor dat de overheid de regie moet pakken bij de waterstructuur en dat men dit niet moet overlaten aan de collectieve verantwoordelijkheid van bewoners omdat het te complex is.

Het kan ook wat teveel worden als er verschillende 'commons' tegelijk zijn: in een buurtschap van 20 tot 50 huishoudens, op buurtniveau en collectieve vormen van stadslandbouw. Bewoners kunnen overvraagd worden bij het nemen van collectieve verantwoordelijkheden terwijl velen van hen juist ontzorgd willen worden. Er zijn genoeg signalen dat overleg en samenwerking op de schaal van het veld wrijvingen oplevert vanwege menings- en belangenverschillen. Maar een common is geen onmogelijke organisatievorm. Men moet wel samen vastleggen welk doel een veld heeft en de minimale eis waar het aan moet blijven voldoen in de toekomst. Duidelijke kaders zijn nodig om dit te organiseren. In een aantal gesprekken is ingegaan op alternatieve modellen om gemeenschappelijkheid te bevorderen en speculatie te voorkomen. Zo kan een stichting eigenaar zijn van de grond waarvan bewoners lid zijn. Dit model kan speculatie voorkomen. Anderen vinden een 'community land trust' model beloftevol. Dit kan als

governance structuur voor een buurt dienen. Wellicht dat een tussenvorm – een samensturing tussen initiatiefnemers en overheid - soelaas kan bieden voor de doorwaadbare zones en de waterstructuur. Welke organisatievorm het meest geschikt is voor de ruimtelijke structuur op veldniveau moet verder onderzocht worden.

Er zou nog beter gebruik gemaakt kunnen worden van de kennis en vaardigheden van bewoners in Oosterwold. Er is meer kennis bij de initiatiefnemers in Oosterwold aanwezig dan de gemeente kan toevoegen, aldus Berkhout van de gebiedsorganisatie. Eind 2021 waren er bij Platform Oosterwold nog 20 werkgroepen en pilotgroepen actief en 100 bewoners bij betrokken. Het was voor de kerngroep met vrijwilligers een tour de force om dit bij elkaar te houden. Het meeste werk kwam op de schouders terecht van enkele personen. Volgens gebiedsmanager Klaas Dijkhuis was het door de sterk verschillende opvattingen in Oosterwold lastig om een gemeenschappelijk standpunt over zaken in te nemen, zoals t.a.v. de doorwaadbare zones. Daarnaast werd door enkele kritische bewoners de legitimiteit en het mandaat van het Platform in twijfel getrokken. Motivatie verdween daardoor bij de actieve leden. Toch is er veel kennis en bereidheid om zelf vraagstukken op te pakken. Deze kennis zou beter geborgd moeten worden. Die structuur weer op de rails krijgen is een belangrijke taak. Een burgerberaad over specifieke en helder afgebakende onderwerpen zou een oplossing kunnen zijn.

Tot slot

In de geest van Oosterwold kan in de velden I, N en O ingezet worden op meer collectiviteit, rekening houdend met de individuele motieven van initiatiefnemers. De opgave is het in evenwicht brengen van collectiviteit en individualiteit. Gelijktijdige start van initiatiefnemers is een van de oplossingen om meer ruimtelijke samenhang te realiseren. Dat hoeven niet perse sterke gemeenschappen te worden. Bij uitgifteregels zou ook gekeken kunnen worden naar voorrangscriteria voor collectieven. De voorkeur wordt dan gegeven aan collectieven bij de uitgifte van grond. Er staat in Oosterwold veel meer klaar dan in andere gebieden om collectiviteit te maken. Dat betekent ruimte geven voor een aantal collectieve projecten en daarvoor plekken aanwijzen. Goede begeleiding van collectieven kost tijd. Daarbij is ondersteuning van de gemeente nodig.

Een andere belangrijke opgave is het schaalniveau van het veld. Op dit schaalniveau is meer samenwerking tussen buurtschapjes nodig ten aanzien van publieke ruimten, watersysteem, stadslandbouw en voorzieningen. Tegelijkertijd moet men initiatiefnemers op bepaalde vlakken ook een beetje kunnen ontzorgen. Ga ze niet overbelasten met teveel collectieve verantwoordelijkheden op verschillende schaalniveaus. Maak het behapbaar. Welke governance structuur het meest geschikt is voor het veldniveau moet per thema verder bepaald worden. Terugblikkend op mijn onderzoek en gesprekken denk ik dat een tussenvorm – een samensturing tussen bewoners en overheid – de meest realistische oplossing is voor het beter borgen van publieke waarden, van publieke ruimte en waterstructuur tot maatschappelijke voorzieningen.

Tot slot twee hartenkreten. ‘Ik wens het Almere en Oosterwold toe om het oorspronkelijke gedachtengoed van samen stad maken in een bepaalde gradatie voort te zetten’, aldus de vorige gebiedsregisseur. ‘Samen verantwoordelijkheid dragen en zaken organiseren brengt de mensen wat die in deel 1 wonen, maar het brengt ook de gemeente Almere iets. Hier wonen mensen die zich in willen zetten voor de gemeenschap, die samen iets willen ontwikkelen. Koester dat maar zorg als gemeente wel dat de randvoorwaarden beter zijn: collectieve vormen van stadslandbouw, regie op de waterinfrastructuur, hulp bij aanleg en beheer van kavelwegen en faciliteren van collectieve woonvormen’. Tot slot Fröger die zegt: ‘daag mensen met een bepaalde levensvisie uit, die met elkaar willen wonen. Het gaat om het verhaal. Er zijn mensen die dolgraag met elkaar willen wonen maar die krijgen nu geen kansen’.

Amsterdam, 10 oktober 2024

Eindnoot:

Voor het schrijven van deze notitie heb ik gesproken met de volgende personen:

- Els Beukers (Associate lector hogeschool Windesheim en voormalig bewoner Oosterwold)
- Elly van der Bijl (voorzitter 't Eemgoed)
- Jan-Albert Blaauw (Voorzitter Coöperatie Stadslandbouw Oosterwold)
- Corrie Bosma (bewoner De Vliervelden en partner Woonoplossing op Maat)
- Nicolien Bröring (marketeer Gebiedsorganisatie Maak Oosterwold)
- Fike van der Burght (voormalig gebiedsregisseur Oosterwold)
- Klaas Dijkhuis (Gebiedsmanager Oosterwold)
- Catrinus Egas (bewoner Vuurstenhof en actief lid Platform Oosterwold)
- Daan Fröger (Initiatiefnemer Vuurstenhof en Buitenplaats Oosterwold en partner Woonoplossing op Maat)
- Tineke Lupi (Strateeg Wonen, gemeente Almere)
- Annemarie Reintjes (bewoner 't Eemgoed)
- Stefan van Uffelen (maatschappelijk ondernemer, eigenaar en initiatiefnemer De Bostuin)

(Dit essay is een bijlage bij het ruimtelijk plan voor de velden I, N en O in Oosterwold, gemaakt door de bureaus Urhahn Stedenbouw en Strategie en Smartland landscape architecture, in opdracht van de gebiedsorganisatie Oosterwold en BPD)